

Արփիար Արփիարեանի լեզուական հայեացքներն ու բառապաշարը

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Արեւմտահայ գրականութեան ու հրապարակագրութեան ամենաաչքառու դէմքերէն մին կը հանդիսանայ Արփիար Արփիարեան որ գրական ասպարէզ իջաւ ժԹ. դարու ութսունական թուականներու կէսերուն եւ իր գլխաւորած պարբերականներով՝ «Արեւելք» «Մասիս», «Հայրենիք», ու գրողներու փաղանգով՝ Զօհրապ, Կասաբական, Բաշալեան, Օտեան, եւ ուրիշներ, դարձաւ իրապաշ գրականութեան ու քննադատութեան մեծագոյն եւ ամենակրքո դրօշակակիրը, Սվաճեանով ու Պարոնեանով սկսուած մտածողութեան հետեւողական շարունակողն ու զարգացնողը՝ իր ժամանակը իրագրութեան պայմաններուն մէջ:

Արփիարեան՝ գրական, ազգային ու հասարակական գործունէութեան լծուեցաւ այնպիսի ժամանակաշրջանի մը, երբ հայ կեանքի մէջ ամիրաներու եւ պատրիարքարանի միահեծան իշխանութիւնը, լայն առումով իր դիրքերը զիջած էր դրամի անզուսպ պաշտամունքով, կենցաղային նոր ակտերով եւ եսակեզրոն բարոյախօսութեամբ տողորուած քաղքենի դասակարգին, որուն դէմ ծառայաւ երիտասարդ հրապարակագիրը իր գրչին ամբողջ ուժովը: Այս առումով, գիպուկ է Գրիգոր Զօհրապի մէկ բնորոշումը. «Գրականութիւնը, իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թուի(1):

1. Գրիգոր Զօհրապ, Երկերու ժողովածու, Ա. հտր., Երևան, 1902, էջ 419:

Գրական ճակատի վրայ, Արփիարեան գրոհի անցաւ «յետադէմ» վերապաշտութեան, քարացած դասականութեան եւ անպտուղ սենթիմանթալիզմի դէմ եւ, իր «Կեանքի Պատկերներ»-ու շարքով, այդ հոսանքներուն հակադրեց կեանքի իրապաշտ ընկալումը, գրականութեան ժողովրդայնութեան ու նպատակայնութեան սկզբունքը: Անոր կարծիքով, գրողը պէտք էր խորապէս ճանչնար կեանքը եւ ձգտէր անոր վերափոխութեան: Գրողները, կ'ըսէր ան, պէտք է «հորիզոնէն անդին նային»(2), դառնան «ապագայի գուշակողները»(3): Ինչ կը վերաբերի պատմական անցեալի պատկերացման, այդ ալ պէտք է ծառայեցնել ապագային: «Գաղափարական գրականութիւնը անցեալը կը ցոլացնէ ու հեռուոր ապագան պատրաստելու կը նկրտի»(4): Իր հրապարակագրական ու զեղարուեստական ամբողջ գործունէութեան ընթացքին, Արփիարեան մնաց կրքոտ պաշտպանը գաղափարական գրականութեան, զայն ժողովուրդին ծառայեցնելու սկզբունքին:

Այս հիման վրայ կարելի է բացատրել Արփիարեանի ժխտական վերաբերմունքը հայ թէ օտարազգի յետադէմ գրականութեան հանդէպ, եւ գրական որոշակի գնահատանքը՝ արեւմտաեւրոպական եւ ուսական առաջաւոր գրականութեան:

Քննադատական իրապաշտութեան իր տեսական բանաձեւումները Արփիարեան շարունակած է շարք մը գրական ուսումնասիրութիւններու մէջ՝ «Պատմութիւն ժ.թ. Գարու Թուրքիոյ Հայոց Գրականութեան» եւ «Արեւմտեան Հայոց Արդի Գրականութիւնը», որոնք առանձին հատորներով լոյս տեսան Գահիրէ՝ 1945 թ.ին:

Արփիարեանի հրապարակագրական գործունէութիւնը չէ սահմանափակուած միայն Պոլսոյ մէջ իր խմբագրած պարբերաթերթերով, այլ ընդգրկած է նաեւ արեւելահայ մամուլը: Մօտ երեսուն տարիներ ան աշխատակցած է «Մշակ» թերթին՝ հարիւրէ աւելի յօդուածներով, որոնց մէջ արծարծուած են հայ ժողովուրդի երկու հատուածները շահագրգռող ազգային, հասարակական ու գրական հարցեր: Այս իմաստով, Արփիարեան իր գրական-հրապարակագրական գործունէութեամբ, արեւմտահայ գրողներուն մէջ եղած է այն եզակի դէմքը, որ տարիներ շարունակ, հետեւողականօրէն սատարած է հայ ժողովուրդի արեւմտահայ եւ արեւելահայ հատուածներուն գրական-մշակութային կապերուն մերձեցումին ու զօրացման:

2. «Նոր Կեանք», 1900, Բիւ 4:

3. Նոյնը:

4. Նոյնը:

Արփիարեան իր իրապաշտ մտածողութեան եւ ըմբռնումներուն բերումով, գիտական մօտեցում ցուցաբերած է նաեւ լեզուական հարցերուն նկատմամբ: «Լեզուն, կ'ըսէ ան, նպատակ մը չէ, այլ միջոց մը՝ նպատակի մը հասնելու համար»(5): Լեզուի շինարարը ժողովուրդն է, ժողովուրդի բերանը... «Այդ բերանը կը պահէ լեզուին հիմքը, որոնք բառերն են, բայց միշտ կը փոխէ ու կը բարեփոխէ... միշտ կը շրջէ, կ'արդիւնաւորէ, բան մը կը պահէ, կ'աւելցնէ, միշտ նոյն խմորը, որ մշտական գոյափոխութեան մը ենթակայ է»(6):

Հակադրուելով զրաբարամոլներուն, որոնք կը պահանջէին տիրական պահել զրաբարը գեղարուեստական գրականութեան մէջ, յատկապէս չափածոյի համար, Արփիարեան կը պաշտպանէր այն միտքը, թէ զրաբարը աւարտած է իր պատմական դերը եւ պէտք է որդեգրել ժամանակի պահանջներուն համապատասխան արտայայտչական նոր միջոց. «Մեզ պէտք է ոչ թէ հնացած, անհասկնալի, մեզ համար առեղծուած եղող լեզուն, այլ մեր ժամանակակից կենդանի ժողովրդային լեզուն»(7):

Իսկ «ժողովրդային լեզու» ըսելով՝ Արփիարեան կը հասկնար ժողովուրդի առօրեայ խօսակցական լեզուն, զոր կը նկատէր զրական լեզուի հարստացման հիմքը: Ան կը թելադրէր զրական լեզուի զարգացման ու ճոխացման համար օգտադործել իրենց կենսունակութիւնը պահած դաւառաբարբառներուն հարուստ պաշարը եւ, վերամշակման դժով ատիկա բարձրացնել զրական լեզուի մակարդակին: Ասկէ՝ իր հոգածու վերաբերմունքը ժամանակի դաւառացի գրողներուն, որոնց թղթակցութիւններուն լայն տեղ կու տար իր թերթերուն մէջ:

Ըստ Արփիարեանի, զրողը որքան մօտենայ բնական, ժողովրդական լեզուին, այնքան աւելի դիւրութեամբ կրնայ թափանցել անոր խորքը եւ ազդել անոր վրայ, որովհետեւ՝ «ժողովուրդին բերանը մագաղաթէն աւելի հարուստ է ու աւելի տեւական իր կեանքին պէս: Երբ օր մը զիմում կ'ընենք այդ բերնին, կը գտնենք բացատրութիւններու, բառերու ահագին մթերանոց մը, որ ինքնին կը հարկադրէ աշխատողը նոր գրականութիւն մը հիմնելու»(8):

5. Գ. Ստեփանեան, Արփիար Արփիարեան, Երևան, 1955, էջ 137:

6. «Հայրենիք», 1894, քիւ 938:

7. «Մասիս», 1890, քիւ 3943:

8. «Հայրենիք», 1894, քիւ 772:

Պատահական չէ, որ Գր. Զօհրապ Արփիարեանի մասին ըսած է. «Իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլայ մեր մէջ, իր «Օրումն կեանքի»ովը, առջին ինքը տանիւր, մօտեցնելը գրականութիւնը ժողովուրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին»(9) :

Արփիարեան իրապաշտական գրականութեան նուաճման հզօրացոյն ազգակներէն մին կը նկատէր լեզուական տեղաշարժը՝ զարգացումը: Յատկանշական է ընդգծել, որ ան իր լեզուահայեցողութեան մէջ լեզուի զարգացումն ու անոր կատարած դերը կը դիտէր գիտականօրէն, մեկնելով լեզուի պատմականութեան սկզբունքէն: Լեզուն կը նկատէր պատմականօրէն առաջացած դործօն մը, որուն նպատակն է ծառայել հասարակութեան, որպէս հաղորդակցութեան ու մարդոց միջեւ միտքերու փոխանակութեան միջոց:

Լեզուի դերին մասին նման իրողութիւններ ելակէտ ունենալով, Արփիարեան կը հետեցնէ թէ այն գրականութիւնը, որ ժողովուրդին կը մատուցանուի անհասկնալի ու թիւր լեզուով, իմա՝ դարբարով, չի կրնար կատարել իր «առաքելութիւնը» ժողովուրդը լուսաւորելու կամ դաստիարակելու տեսակէտով:

Այդուհանդերձ, Արփիարեան բոլորովին չի ժխտեր դրաբարին կատարած դերը: Անցեալին, մինչեւ որոշ շրջան մը, ան օժանդակած է հայութեան ազգային գոյութեան եւ անոր մշակոյթի վերելքին՝ մնալով անասան եւ անխախտ: Իսկ այժմ, երբ ժամանակի կարիքները բաւարարելու անատակ է ան, պէտք է հրաժարիլ անկէ, կամ վերափոխել զայն(10) :

Աւելին. ան համամիտ չէ դրաբարը որպէս «անպէտք» լեզու արհամարհելու, ընդհակառակը՝ այն ինչ պիտանի է, ընդունելի եւ անհրաժեշտ, պէ՛տք է պահել եւ օգտագործել:

Այլսարհաբարի յաղթանակը համարեայ ապահովուած էր թէ՛ արեւմտահայ եւ թէ՛ արեւելահայ գրական լեզուներուն համար: Վերջինի պարագային, ահա՛ թէ ինչպէս կ'արտայայտուի արեւելահայ անուանի քննադատ Միքայէլ Նալպանտեան.

«Ապրող ծառի ճիւղը, կարելի է միայն ապրող ծառի վրայ պատուաստել. չորացած ծառի ճիւղը, որ կտրես եւ բերես, ապրող ծառն էլ կտրելով նորա տեղը պատուաստես, կամ ապրող ծառը կտրես ու տանես չորացած ծառի արմատի վրայ պատուաստես, եր-

9. Գրիգոր Զօհրապ, «Երկերու Ժողովածու», Ա. հտր., էջ 420:

10. «Ով որ չբարեփոխուիր, կը կորսուի, այսպէս վնաս է գիտութիւնը»: Ա. Արփիարեան, «Մասիս», 1890, թիւ 3943:

կու դիպուածումն էլ զուր տեղը կտրեցիր քո ապրող ծառը, որովհետեւ ոչ չոր ծառի ճիւղը պիտի կենդանանայ եւ զարթնի ապրող ծառի վրայ պատուաստուելով եւ ոչ թարմ ու զարթուն ծառը պիտի աճի մեքենայարար դրուելով չորացած եւ անհիւթ արմատի վրայ»(11) :

Արփիարեան՝ նոյն ոգիով ու սկզբունքով, գրաբարը կ'որակէ անշունչ դիակ մը, որ որեւէ ներարկումով չի կրնար վերակենդանանալ :

Անդրադառնալով լեզուակերտումին, Արփիարեան անոր հիմնական մղիչ ուժը, ենթահողը կը համարէ ժողովուրդի խօսակցական լեզուն : Հայ ժողովուրդը հնագոյն շրջաններէն սկսեալ, կերտած է հազարաւոր բառեր, որոնց մէկ մասը սակայն դարձած են անդործածելի : Իսկ ժողովուրդին կողմէ ստեղծուած բազմազան բառեր ստացած են քաղաքացիութիւն՝ իմաստաւորուելով իրենց նիւթական բովանդակութեամբ :

Արփիարեան զարգացնելով իր միտքը, կը յայտարարէ թէ միայն բառապաշարի հարստացման պարագային չէ որ լեզուն կը դիմէ ժողովուրդին, այլ նոյնիսկ՝ քերականութեան :

Արփիարեանի ակնարկութիւնը տեղին է եւ ճիշդ : Լեզուն կուռ ու միասնական համակարգ մըն է, որուն հիմքը կը կազմեն բառապաշարի հիմնական մասը եւ քերականական կառուցուածքը՝ փոխադարձաբար զիրար ամբողջացնելով : Բառապաշարի տեղաշարժը սերտօրէն կապուած է տուեալ լեզուով խօսող հասարակութեան պատմութեան հետ, որ մեծապէս կ'ազդէ անոր վրայ : Իսկ քերականութիւնը, որ թէեւ անմիջականօրէն կապուած չէ հասարակութեան փոփոխութիւններու ու զարգացման աստիճանին հետ, այդուհանդերձ, այդ երեւոյթը տեղի կ'ունենայ շատ դանդաղօրէն, իւրաքանչիւր օրինաչափութիւններով ու կանոններով : Քերականական փոփոխութեան ժամանակ, հին լեզուական, քերականական տարրերը կ'ենթարկուին մասնակի փոփոխութիւններու՝ դէպի կատարելագործում ու ճշգրտութիւն :

Քերականական կառուցուածքը ենթակայ է որոշ ազդեցութիւններու .

ա. Երբեմն, լեզուներու խիստ մերձեցման, չլիման հետեւանքով, լեզուէ լեզու կրնան անցնիլ ձեւոյթներ, ածանցներ : Այդ

11. Միքայէլ Նալպանտեան, Երկերի Լիակատար ժողովածու, Գ. հատոր, էջ 323 :

երեւոյթը տեղի կ'ունենայ միմիայն այն ժամանակ, երբ մերձեցեալ այդ լեզուները ցեղակից են:

բ. Բառագիտութեան միջոցով, լեզուէ լեզու կրնան անցնիլ բառակազմական ձեւոյթներ կամ ածանցներ:

Նախքան Արփիարեանի լեզուի բառապաշարին քննարկումը, հոս կ'արժէ հպանցիկ կերպով անդրադառնալ կարգ մը հարցերու, որոնք անմիջական կապ ունին անոր լեզուին հետ:

Մամուլին մէջ սփռուած Արփիարեանի քրոնիկային ականարկներու լեզուն աչքի ինկած է ինքնատուութեամբ եւ իւրայատկութեամբ: Հոչակաւոր հրապարակագիրը, Պոլսոյ ժամանակակից կեանքը ներկայացնելու համար ընտրած է ուրոյն ոճ: Այլ խօսքով, ան գործածած է մատչելի ու զիւրահաղորդ ոճ, որ զիպուկ է ու կարուկ, զերծ՝ շաղակրատութենէ եւ աւելորդաբանութենէ:

Ի տարբերութիւն իր քրոնիկներուն սակայն, Արփիարեան իր հետաքրքրական, այլ երկարատեւ ճանապարհորդութեան յուշերը գրած է ճապաղ ու չոր ոճով մը: Անչուտ, այս միջոցին դիմած է զիտումնաւոր, պարզապէս ձերբազատուելու համար ժամանակի խիստ դրաքննութիւնէն ու հալածանքներէն: Իր ճամբորդութիւնը (Կովկաս, Տրապիզոն-Պաթում-Թիֆլիս) նկարագրուած է «Արեւելք»ի զանազան թիւերուն մէջ(12)՝ «Ուղեւորութիւն յԱրեւելս», «Ուղեւորութիւն ի Կովկասիս» եւ «Կովկասեան Ճանապարհորդութիւն» վերնագիրներուն տակ:

Բաց աստի, Արփիարեան ընտանեկան դաստիարակութեան առնթեր, արծարծած է նաեւ դպրոցական կրթութեան հրատապ հարցը, ըստ որուն, երեխային մէջ պէտք է զարգացնել ինքնուրոյն աշխատանք կատարելու շնորհքն ու սէրը, դատողութիւնը, ինչպէս նաեւ հասարակութեան օգտակար ըլլալու անհրաժեշտութիւնը:

Ասկէ կը բխի իր առաջարկը՝ հիմնական փոփոխութեան ենթարկելու ուսումնական ծրագիրը: Ան կը պահանջէր որ օտար լեզուներուն զուգահեռ կարելոր տեղ տրուի նաեւ մայրենի լեզուին, որուն թերի ուսուցման գլխաւոր պատճառն է գրաբարը: Նախակըրթարաններու մէջ, երեխաներուն խոսքն ուղեղները կը ծանրաբեռնուին գրաբարեան բարդ կանոններով եւ օրէնքներով, «այնպիսի բացատրութիւններով, որոնք իրենց ականջներուն բոլորովին խորթ

12. Տես՝ «Արեւելք», 1894, քիւ 102, 126-127, 128, 136-137, 139-140, 142-143, 147, 157-159, 161-162:

կը հնչէին, զորս սորվելը եւրոպական լեզու սորվելէն շատ աւելի զժողովրդին է, որուն երբեք պէտք չունի, որմէ ետք օգուտ մը պէտք չէ տեսնեն»(13) :

Ա. Արփիարեան հայ գրականութեան պատմութեան մէջ մուտք գործած է ո՛չ միայն որպէս հրապարակագիր, իրապաշտական զրահանութեան հիմնադիր, այլեւ արեւմտահայ գրական լեզուի ազնուացման ու ծաղկումին ջահակիր:

Արեւմտահայ գրական լեզուի կանոնաւորման ու ձեւաւորման մէջ, Արփիարեանի վաստակն ու նպաստը զգալի դեր խաղացած են: Հակառակ այս իրողութեան, անոր հեղինակային, եւ մանաւանդ հերոսներու լեզուին մէջ նշմարելի են լեզուական սայթաքումներ եւ անկանոնութիւններ, որոնք խորթ են հայերէնի զարգացման օրինաչափութիւններուն եւ ներհակ նոյնինքն իր պաշտպանած դրոյթներուն, այսինքն՝ այն իրողութեան, որ լեզուն կը բարեփոխուի ու կը նորոգուի աստիճանաբար, երկար ժամանակամիջոցի մը ընթացքին, եւ ո՛չ թէ յանկարծական «պայթիւններու» միջոցով: Արփիարեանի ակամայ մեղանշումը այս ճշմարտութեան դէմ, հասկնալի է երբ նկատի ունենանք անոր լեզուաշինական մտահոգութիւնները:

Արփիարեան բուն կերպով պայքարեցաւ յանուն իրապաշտական լեզուի յաղթանակին, ծառայեալ անտեղի կերպով օտարամուտ, գրքարարխան, անգործածական բառերու օգտագործումին դէմ, զարկ տուաւ նորակերտ ու դիւրահասկնալի բառերու օգտագործման: Ի հեճուկս այս նախանձախնդրութեան, իր ստեղծագործութեան տեղական հարազատ երանգ տալու համար, Արփիարեան երբեմն հասաւ անհարկի ծայրայեղութիւններու, որոնք մասամբ մթագնեցին իր լեզուն: Բայց վերոյիշեալ «սայթաքում»ները ոչինչով կրնան նսեմացնել անոր վիթխարի նպաստը լեզուական մարզին մէջ, եւ անոր ազնիւ ձգտումը՝ կեանքը ներկայացնելու իր առօրեայով՝ «ինչպէս որ է»,

Յաջորդող էջերուն մէջ ներկայացուած ուսումնասիրութիւնը, որ նուիրուած է Արփիարեանի լեզուի բառաչերտաւորումներուն, կատարուած է հեղինակին «Հատընտիր» հատորին հիման վրայ(14) :

13. «Մասիս», 1889, քիւ 3944:

14. Արփիար Արփիարեան, Հատընտիր, Պէյրութ, 1950: Բոլոր մէջբերուած բառերն ու օրինակները վերցուած են վերոյիշեալ գիրքէն:

Ա. — ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐՐԵՐ

Այս շերտին մէջ ընդգրկուած են լեզուական այն միաւորները, որոնք զուտ գրարարեան են — հոլովածեւեր, բառեր, ոճեր ու դարձուածքներ: Այս ուղղութեամբ, նկատելի է որ Արփիարեան առաւելագոյն չափով խուսափած է դորձածելէ գրարարեան տարրեր, բայց երբեմն անուղղակիօրէն, երբեմն ալ դիտումնաւոր՝ օգտագործած է դանոնք:

Հոլովածեւերը, որոնք առաւելարար դերանունի զանազան կիրարկումներն են, աւելի յաճախակի են: Ի դէպ, նման տարրերու գործածութիւնը դերակշռող բնոյթ ունի նոյնինքն հեղինակի լեզուին մէջ, եւ ո՛չ թէ հերոսներու, ինչ որ կ'ապացուցանէ Արփիարեանի ենթարկուածութիւնը գրարարի անմիջական ազդեցութեան, որմէ «ձերբազատուելը» այնքան ալ հեշտ չէր: Ահաւասիկ օրինակներ.

Որբ (էջ 194, Ա) (15) — Յարարեական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

Զայնս (16) (204, Ա) — Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, յոգնակի:

Զնա (211, Ա) — Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, եզակի:

Աշակերտաց (211, Ա) — Իւս արտաքին թեքման խառն հոլովում (դերջադրական բնոյթի), սեռական-տրական հոլովածեւ, յոգնակի:

Լիհի (17) (218, Ա) — Անկանոն բայ, սահմանական եղանակ, ներկայ ժամանակ, գ. դէմք, եզակի:

Նոբա (218, Ա) — Յուցական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

15. Փակագիծերու մէջ նշուած են էջերը, ինչպէս նաեւ հեղինակի լեզուին մէջ գործածուած բլլալու հանգամանքը՝ Ա = Արփիարեան:

16. Գրաբարի մէջ կը գործածուի նաեւ զայնոսիկ ձեւը:

17. Ըստ ուսումնասիրութիւններու, Անկանոն կոմպարիւս ունեցող բայերու անցեալ հիմքերէն կազմուած ձեւերը, գրաբարի մէջ, կարելի է բաժնել երկու խումբի. Ա) բայեր, որոնց անցեալ կատարելի հիմքը կը կազմուի նոյն բայէն, որոշ շեղումներով. Բ) բայեր, որոնց անցեալ կատարելի հիմքէն կազմուող ձեւերը ամբողջովին կամ մասամբ կը ստանան այլ արմատ: Այս երկրորդ խումբին կը պատկանի *լինել* բայը:

Խնդրոց (219, Ա) – Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, յոգնակի:

Որոյ (220, Ա) – Յարարերական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի:

Գինւոյ (222, Ա) – Ուա խառն հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, եզակի:

Գորովանօօֆ (224, Ա) – Իւա խառն հոլովում, արտաքին թեքման, գործիական հոլովածեւ, յոգնակի:

Անտի (230, Ա) – Յուցական յօդ՝ այն դերանուն իմաստով:

Աշխուժիւ (238, Ա) – Ի պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, գործիական հոլով, եզակի:

Օրոյ (242, Ա) – Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, եզակի:

Բարուց(18) (268, Ա) – Ու պարզ հոլովում, սեռական հոլով, յոգնակի:

Կողմանի (19) (277, Ա) – Ա ներքին թեքման պարզ հոլովում (ներդրական բնոյթի), բացառական հոլովածեւ, եզակի:

Նմա (292, Ա) – Յուցական դերանուն, տրական հոլով, եզակի:

Ոյր (351, Ա) – Հայցական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի:

Ժամանակակից հայերէնի բառապաշարի հարստութեան կարեւոր մէկ մասը կը կազմեն նաեւ դարձուածքային բառոյթները, իբրեւ բառային մէկ միասնութիւն հանդէս եկող միաւորներ: Գրաբարեան ոճերն ու դարձուածքները, որոնք այս կամ այն չափով մաս կը կազմեն այս շերտին, Արփիարեան մասամբ օգտադործած է, անոնց ընդմէջէն ձեւով մը արտայայտելով լեզուամտածողական իր ինքնատուութիւնը, ստեղծելով նաեւ ազդային լեզուի սեփական բնորոշ գոյներ:

Այս տարրերը, որոնք նոյնպէս զուտ հեղինակային են առաւելարար, Արփիարեան օգտադործած է զանոնք, պարզապէ՛ս անհրաժեշտութիւն նկատելով: Անոնց գոյութիւնը՝ ի պահանջել հարկին եւ տեղին, բնական է որոշ քաղցրութիւն, նրբութիւն ու դիւթեղութիւն կը ներչնչէ ընթերցողին: Անշուշտ, այս տարրերուն գոյութիւնը, Արփիարեանի լեզուին մէջ սահմանափակ բնոյթ ունի եւ

18. Ուղիղ ձեւն է բարբ: Անեզակամ բառ է:

19. Թէեւ Արփիարեան կ'ըսէ. «Ժողովուրդը շ'ըսեր կողմանէ, այլ կ'ըսէ կողմէն» («Հայրենիք», 1892, քիւ 282), այնուամենայնիւ իր մօտ կը գտնենք կողմանէ գրաբարեան հոլովածուր:

ոչ տիրական: Այս կապակցութեամբ ան բարենիշ մը կ'արձանագրէ իր օղակին, մանաւանդ երբ նկատի առնենք ժամանակաշրջանի «զբա-
րարախառն մ'թոնլորտ»: Օրինակներ.

Ա՛յլ դարբ, ա՛յլ բարբ, ձայնեց անդէին... պաշտօնական ներ-
կայացուցիչը (56, Հերոս)(20):

Ոչ ուրբ(21) գթութեան հանդիպեցար (290, Ա):

Ի վաղուց անտի, Հայրապետ Էֆէնտի... շուրջը կը համա-
խորձէր պատարագաւոր սրբազանը, քահանայից դասը, խորհուրդը
եւ երեւելիները (22, Ա):

Ի լուր այդ ձայներուն, անկոչ այդ հիւրերը լեզապատառ փա-
խան (24, Ա):

Հոն ուր մենք կը մնանք զրեթէ անտարբեր, կային կիներ ու
աղջիկներ որ ի ցոյց կը դնէին իրենց չհաւատալը (203, Ա):

Մեծարանաց խօսքեր առ մի անփորձ աղջիկ՝ յաղթանակի
գրաւական կրնան համբաւել (221, Ա):

Մերթ ընդ մերթ ալիքները կու գան ընդհատել ազօթից մըր-
մուկներն եւ ի յուշ ամել տառապեալ հոգւոյն՝ կեանքի տխուր ի-
րականութիւններն (232, Ա):

Բայց եւ այնպէս անախորժ միջագէտ մը համարեցին նոքա
նյբ, խանդ ու աւուր կտրած (237, Ա):

Մեզ անկ չէ դատաւոր կանգնել (248, Ա):

Ուրեմն իրենք ամէնքը ծոխսօ՞ս էին, ընդ որս եւ մեր երա-
նաչնորհ նախահարքն (238, Ա):

Հողվրտիքն ի նեմ կ'ելլեմք (348, Ա):

Եւ իցէ քէ, այդ հին նորութիւնը ներշնչէ երկրին մէջ ամէն
բնակողները (349, Ա):

Առ ձեռն խոշորկեկ մը մեռցնելու էին... ինչպէս գրաբարի
վէճերուն ատեն Գուրգէն Էֆէնտինիս մեղի կը պատգամէր (367, Ա):

Դրական հարցումներուս ի պատասխանի... գոչեց Պատրիկօֆ
(413, Ա):

Բ. — ՀԻՆՑԱԾ ԲԱՌԵՐ

Արփիարեանի լեզուին յատուկ է գործածութիւնը այնպիսի
տարրերու, որոնք առայժմ դասուած են հինցած (archaic) բառե-
րու շարքին:

20. Յետայսու՝ Հ = հերոս:

21. Ուր-եք բաղադրութեամբ կազմուած, որ կը նշանակէ ոչ մէկ տեղ.
այժմ հնացած:

Նման բառեր աղերս չունին մշակութային, տնտեսական եւ այլ տեղաշարժերու հետ, այլ ստեղծուելով որոշ ժամանակաշրջանի մը, զանազան հեղինակներու կողմէ, իրենց անգործածութեան, կամ անընդունելութեան պատճառով դուրս հանուած են շրջանառութենէ :

Բառերը իրենց բառակազմական երեւոյթով խորթ չեն, այլ հարազատ՝ հայերէնի բառապաշարին. սակայն իրենց անգործածականութեան պատճառով, մնացած են լոկ բառարանի սահմաններուն մէջ : Թէեւ կան կարգ մը բառեր, որոնց «վերակենդանացումը» կըրնայ որոշ կենսունակութիւն տալ բառապաշարին :

Իրբեւ բառական ձեւեր, «հինցած բառեր»ը կորսնցուցած են իրենց ժողովրդական եւ օրինական հրապոյրը, եւ վերածուած բառարանային անբոյր եւ անհասկնալի միաւորներու : Այսուհանդերձ, անոնք կը ներկայացնեն մեր բառապաշարի պահեստային մասը, եւ բնականաբար, այս կամ այն չափով կ'ազդեն լեզուի զարգացման ընթացքին վրայ : Այժմ, բերենք օրինակներ (տալով նաեւ անոնց իմաստները), որոնք տեղ գտած են Արփիարեանի լեզուին մէջ .

Քաջավարժ նշանառու (26, Ա) - Լա՛ւ վարժուած, հմուտ :

Ակնակառոյց կը մնար փաշայութեան (66, Ա) - Աչքը յառել, սեւեռել բանի մը :

Վաղնչուց բարեկամ (66, Ա) - Վաղեմի, հին :

Պարագրուած թուղթեր (124, Ա) - Շրջափակուած :

Պուխարայի անդէրդներ (148, Ա) - Նախրապաններ :

Գերախանց արարած (247, Ա) - Ինքնահաւան, ամբարտաւան :

Ռազմամուտ սերունդ (315, Ա) - Պայքարի մէջ մտնող :

Հանգունատիպ գաղափարներ (319, Ա) - Յար եւ նման :

Պատկանդարան (320, Ա) - Նետի աման, կապարճ :

Օտարախորք զաւակներ (327, Ա) - Անհարազատ :

Թեւազգեաց հրեշտակապետ (346, Ա) - Թեւեր հազած :

Սպառսպուռ ջնջում (349, Ա) - Ի սպառ, հիմնայատակ :

Սեւաքորմի զրպարտանք (380, Ա) - Մթադոյն :

Մահացան հով (385, Ա) - Մահ ափողոյ :

Զեֆուչէֆ ընել (385, Ա) - Ապօրինի հարկ պահանջել :

Զովաքիբ կաղնիներ (385, Ա) - Ծիւեր արձակող :

Հրապարակալուր դատաւարութիւն (418, Ա) - Բոլորին

յայտնի :

Երկիւղալից ակնողիփ (437, Ա) - Աչքեր :

Բաղադրութեան օրէնքները բայակազմութեան մէջ եւս կիրարկելի են: Նման եղանակով բառոյթներ կազմուած են մեր լեզուի զարգացման բոլոր շրջաններուն, մասնաւորաբար աշխարհաբարի մէջ: Այս երեւոյթը Արփիարեանի լեզուին համար, փոքր համեմատութեամբ, օրինաչափ է: Այսպէս.

Նոյնհետայն իր արար երթալով, կրակ վառեց եւ Աստուածաշունչը խարուկեց (31, Ա):

Մեծարանքի խօսքեր... յաղթանակի գրաւական կրնան համբաւել (222, Ա):

Գերեզմանատուները ժողովուրդներու կեանքը կը կենդանագրեն (311, Ա):

Մեր դալուկը խառնամառնելով նորածիլներուն անոյշ-կանանչին... անոնց էսթետիք ներդաշնակութիւնը չե՞նք խաթարեր (310, Ա):

Գրաչարը շատ անգամ մոայլ մտածողութիւններով կը սեւամաղձոտէր (147, Ա):

Գ. — ՀԱԶՈՒՄԱԴԵՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՅԵՐ

Այսօրինակ բառերու զոյւթիւնը եւս տեղ կը զբաւէ Արփիարեանի լեզուին մէջ: Բառապաշարի այս շերտը պայմանական բնոյթ ունի: Որոշ հեղինակներ իրենց ստեղծագործութեանց մէջ, երբեմն կը զործածեն ներքողրեալ բառերը՝ արտայայտելու համար իրենց մտքերը, յոյզերն ու տեսակէտները: Այնուամենայնիւ, մէկ բան պարզ է, այն, որ այս կարգի բառերը իրենց հազուադէպ գործածութեամբ, կրնան անհասկնալի ու նոյնիսկ անհարազատ ըլլալ, մանաւանդ միջին ընթերցողին, որ ահամայ կը զիմէ բառարանի մը զործածութեան, թէեւ ոչ բոլոր բառարաններու մէջ կարելի է գտնել այս բառերը:

Սակայն, յաճախակի զործածութեամբ, հնարաւոր է որ անոնք դառնան կենսունակ ու գործօն բառեր, ի մասնաւորի կարգ մը բառեր, որոնք կրնան հարստացնել բառապաշարը:

Այս տիպի բառերը, անգործածութեան պատճառով դատապարտուած են անցնելու հինցած բառերու շարքին:

Ժամասացութիւնը քաչել (15, Ա) — Արագ—արագ խօսելով վանկերը կուլ տալ:

Խոռվախուժ բազմամբոխ (52, Ա) — Խոռվայոյզ:

Փառատենչիկ զգացումներ (73, Ա) — Շատ փառասէր:

Մտքի ստորմիջ (117, Ա) — Խոր ու ծածուկ տեղ:

Մեռելաստան աշխարհ (176, Ա) — Գերեզմանատուն:

Ամօթագեղ *զեղեցկութիւն* (211, Ա) – Ամօթխածութենէ *զեղեցկացած* :

Յանկարծաթափ (246, Ա) – Յանկարծակի *յարձակումով* :

Մթնշաղը երգումնել (311, Ա) – Երգով *զարդարել* :

Մարմնառիկ (316, Ա) – Թիկնեղ :

Դժոխաբարկ (319, Ա) – Սաստիկ *բարկացած* :

Արփաբեւել (334, Ա) – Լուսաթեւել :

Շիրմաստան (348, Ա) – Գերեզմանատուն :

Զգայնիկ *յանգարբութիւն* (348, Ա) – Դիւրազգաց :

Յոխորտապանծ (358, Ա) – Պարծենկոտ, *չպարտ* :

Արծուեռուց *մարդ* (370, Ա) – Կոր *քիթ ունեցող* :

Արիւնամոլ *նահուկ* (378, Ա) – Կենդանիներու *խումբ* :

Տախտապար *հնութիւններ* (388, Ա) – Տարածուն :

Խժարարբառ (402, Ա) – Կոչտ *ու կոպիտ լեզու* :

Գայռագեղ (413, Ա) – Վանդակ :

Կարծրակուռ *միտքեր* (414, Ա) – Քարացած, *պինդ* :

Հերապանծ *երիտասարդ* (434, Ա) – Վարսագեղ :

Կոշկոնիչ *թակ* (441, Ա) – Տանջող, *ծեծող թակ* (բուրդ *ու միս ծեծելու մասնաւոր փայտ*) :

Խորայոյզ *հոգի* (442, Ա) – Խորքերը *հետազոտող* :

Դ. – ԳԱԽԱՌԱՐԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐ

Այս բաժնին մէջ կը մտնեն զաւառաբարբառներուն մէջ գործածուող, բայց զբարբրին, միջին հայերէնին եւ արդի գրական լեզուներուն մէջ, նոյնիսկ նուազագոյն տարբեր հնչիւնական ձեւով հանդէս եկող բառեր :

Գրական երկերու մէջ բարբառային բառերը կ'օգտագործուին հերոսներու խօսքը դիպուկ դարձնելու, երանգաւորելու համար : Սակայն, ասոնց անսեղի օգտագործումը կ'աղձատէ, կը կոպտացնէ լեզուն : Գեղագիտական ճաշակի տէր զրոզները, այս տարրը կ'օգտագործեն շատ զգուշութեամբ :

Արփիարեան մեծ կարեւորութիւն տուած է զաւառաբարբառներուն, զանոնք համարելով աշխարհաբարի կազմաւորման ու ձեւաւորման, ինչպէս նաեւ զարգացման կարեւորագոյն ազդակներէն մին, որ «յանցաւոր կերպով չօգտագործուած վիթխարի հարստութիւն է» (22) :

Օգտագործել այսօրինակ բառեր, կը նշանակէ ըլլալ զուսպ, չափաւոր ու զգոյշ:

Այս ուղղութեամբ, հաւատարիմ իր լեզուական բմբռնումին, Արփիարեան մնացած է օրինական սահմաններու մէջ, համեմատաբար փոքր տեղ տալով այս խմբաւորումին պատկանող բառերուն: Այսպէս.

- Ըրաւ չըրաւ, մինչեւ էրզրումէն խոզ ճարեց ու դեղը բերել տուաւ եւ արտերը սայպեց (արձակեց) (28, Ա):

- Խեղճ տղուն ուղեղը խժլտուեց (աղմուկ) լեցուած էր, պիտի ճայթէր (35, Ա):

- Քրիստոս երկինքը ցաքած (ծագած) արտմանոյ լուսնկային պէս կը խանդաղատէր իր սիրտը (37, Ա):

- Մեծ աղան շլմոքեցաւ (չփոթեցաւ), դաւթին դուռնէն արագաքայլ դուրս ելաւ խոտիկալ (55, Ա):

- Վեց տարի էր, որ Օրթագեղի ժամը կը լվառուէր (խորտար), հայ ժողովուրդը կազդուրող հաւատարմարժ «Ազատութիւն»ը (88, Ա):

- Աղա ամուճա, պատասխանեց աղջիկը խեղրպնալով (ամբողջացնելով), ծոմ պիտի բռնեմ (119, Ա):

- Երկնուցը մնիր (ածուխի մնացորդ) ու մոխիր կ'անձրեւէ (319, Ա):

- Սուրբ Աթոռոյն կրօնաւորներէն կը տեսնուին... վախէշը (հովասուն տեղ՝ ջաղացքին մօտ), բուրաստանին մէջը (386, Ա):

Ե. — ԺՈՂՈՎՐԳՍԿԱՆ ԲՍՈՒՆՐ

Լեզուի ժողովրդայնութիւնը բանարուեստի նախապայման է: Անշուշտ, այս իրողութիւնը պայմանաւորուած է ժողովրդական-խօսակցական տարրերու ու ձեւերու հմուտ օգտագործումով:

Ժողովուրդի կենցաղն ու սովորոյթները ներկայացնելու համար, Արփիարեան կ'ընտրէ նկարագրութեան ընդհանուր հենքին համապատասխան հնչիւններ՝ ժողովուրդի բերնին մէջ ամենուրեք եւ ամէն օր հնչող բառեր, բառակապակցութիւններ, արտայայտութիւններ, եւայլն: Ահաւասիկ կարգ մը նմոյշներ.

Ու ա'լ հիմալ իր սովորութիւնները բնազդի մը ճնշումով կը վարէին Տէրունական օրերուն իր կենցաղը (11, Ա):

Ազնուաշուքներուն մէջ տարիքովն ու դիրքովը էն հեղինակաւորը մեղմաձայն հարցուց... (14, Ա):

Ինքն իր վրայ ջանք ըրած էր... որպէսզի հանդիսաւոր ուրախութիւնը չհարամնայ (22, Ա):

Արիկ փշիկ պզտիկուց յայտնի է (30, Հ) :

Գեղացիները պատուելիին վրայ թափեցան եւ սկսան տփել (32, Ա) :

Անիկա արմուկովը Գարբիէլը մշտեց՝ քովերնուն նիւպպէլի մարդ մը անցած ատեն (33, Ա) :

Պահք ու ծոմ շրոնողը ինտո՞ր քրիստոնեայ կ'ըլլայ (34, Հ) :

Աղէկ եղանակին, թէ՛ մօտիկ գեղերէն թէ՛ քաղաքէն ժողովուրդը Տէր Յուսիկը լսելու կու գար (40, Ա) :

Մեզի կեանք տուող ցորենին ան պտտիկ հատիկները ունենալու համար, ուժով կզներ պէտք են (40, Հ) :

Ուժովը մէկպալն է (41, Հ) :

Քաղէկն եկան ու հոգիներուն համար դործին գլուխը անցան (46, Ա) :

Իշտէ հոռոմները ասանկ խաչ կը հանեն, կ'ըսէր (58, Հ) :

Հրահանգը սրբազանէն դալու է եւ ոչ թէ քեց, հասկցա՞ր (58, Հ) :

Սիրտը պաղշտիկեցաւ, ու «օ՛խ» մը քաշեց (67, Ա) :

Կօշիկները հանելով քանափէլի մը վրայ երկնցաւ (80, Ա) :

Շարխան, սխարխիւր ետքի օրերն ալ կրնային գնել (102, Ա) :

Երկու ոսկիէն Էւել պէտք էր (117, Ա) :

Արմիկին աչքը մինչեւ իրիկուն դուռը մնաց : Նշանածը չէր ի գար (133, Ա) :

Վարդենի տուտուն բաւական ատեն սպասելէ յետոյ ֆէսֆէսէ ընելով վեր ելաւ (156, Ա) :

Ամիրաները Պատրիարքարանը սէտիքներու վրայ համարտոր աղումը կազմած, չպուխնին կը քաշեն (317, Ա) :

Շամտանճեան շիֆ երիտասարդ մը, մեզի ամենուս տարեկից, պատուական ընկեր մը կ'ըլլար (401, Ա) :

Նմանօրինակ այլ բառեր են նաեւ հետեւեալները՝ ֆինգան (15), իրեֆ (102), խալսած (104), սարաֆ (117), մենծ (122), տէրտ (123), հերտտիլ (143), քօփուզ (158), եասախնի (316), պէլա (326), մեցէ (338) :

Ինչպէս երեւան կու գայ, վերոյիշեալ բառերը զուտ ժողովրդական խօսքի եւ ասքի զրականացած լեզուի բնյոթ շունին, այլ բխած են տեղւոյն առօրեայ խօսակցութենէն. մաս մը առնուած՝ գաւառարարբառներէն՝ յատկապէս Պոլտոյ, ուրիշ մաս մըն ալ՝ թրքերէնէն, որոնք(23) ի բացառեալ կարգ մը բառերու, երբեմն

Հասած են անհարկի չափազանցութիւններու, նոյնիսկ հեղինակի լեզուին մէջ:

Զ. — ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Արփիարեանի լեզուին բառային կազմին մէջ, ուշագրաւ են բառական այնպիսի միաւորներ, որոնք երբեմն ձեւի կամ իմաստի, երբեմն ալ երկուքին պարագային, որոշ փոփոխութիւններու կամ կազմութեանց ենթարկուելով՝ երեւան կը բերեն բառական նոր արժէքներ (բառաձեւեր), հարստացնելով հայոց լեզուին բառազանձը:

Այս շերտը կը հանդիսանայ Արփիարեանի լեզուին նորարար հիմնական մասը, որ նոր լրջք ու որակ կու տայ ընդհանրապէս իր ժամանակաշրջանի ու մասնաւորապէս հետագայ արեւմտահայ գրական լեզուի զարգացման:

Արփիարեան իր գեղարուեստական արձակին ու նոյնիսկ հրապարակագրութեան մէջ, զանազան երեւոյթներ նկարագրելու ու հարցեր արծարծելու ժամանակ, անհրաժեշտութիւն զգացած է մեր բառապաշարը իր բոլոր շերտերով՝ միաւորներու հին ու նոր առումներով, հարստացնել նորակերտ բառերով, որոնց մեծ մասը այսօր կարելի է մտցնել զործառութեան մէջ:

Այս առնչութեամբ, Արփիարեան զիմած է մեր լեզուին զարգացման ամենակենսատու, յարահոս սղբիւրին՝ հայերէնի ներքին հարստութիւնը պայմանաւորող, ճկուն եւ անսահման բազազրութիւններու օրէնքին:

Իրօք, հայերէնը այս տեսակէտէն կրնայ մրցել զարգացած որեւէ օտար լեզուի հետ: Հասկացութիւնն ու մտածողութիւնը իր ուղած ձեւով արտայայտելու համար, Արփիարեան կը կազմէ նոր բառեր ու բառազուգորդութիւններ՝ կեանքի ուղեգիր տալով անոնց եւ նպաստելով բառապաշարի հարստացմանը: Ահաւասիկ օրինակներ (24).

Ամբարձիկ հոգիներ (13, Ա) = ամուր-արձ-իկ: Գործածելի բառ մը:

Պերճաբարբառ արտայայտութիւն (15, Ա) = պերճ-ա-բարբառ: Գործածելի, բայց անկենսունակ բառ:

Արբայապիղծ յնադնարանութիւն (17, Ա) = արբայ-ա-պիղծ: Տեղին կազմուած բառազուգորդում՝ սրբապիղծ բառի առնմանութեամբ:

24. Իւրաքանչիւր ընդգծուած մէջբերումին զիմաց տրուած են տուեալ բառին կազմութեան բաղկացուցիչ իմաստակիր մասերը, ինչպէս նաեւ որոշ բացատրութիւններ եւ ակնարկութիւններ:

Սպանոնացայտ շեշտ (17, Ա) = սպան(ն)-ա-ցայտ : Արտայայտիչ բառազուգորդութիւն :

Գեղացիները երկաթսիրութեան մէջ օրէ օր կը յառաջդիմէին (25, Ա) = երկաթ-սէք-ութիւն : Ըստ պահանջի կազմուած բառ :

Հեգնածպիտ ըսել (62, Ա) = հեղ(ն)-ա-ծպիտ : Իմաստալից բառակազմութիւն :

Հրաւիրակ(25) (78, Ա) = հրաւէր-ակ (հրաւիրող, կանչող իմաստով) : Անհրաժեշտութիւն ներկայացնող բառ :

Պարենգին (121, Ա) = պարեն-գին : Ճիշդ բառակապակցութիւն :

Շուկայախօս սրամտութիւն (122, Ա) = շուկայ-ա-խօս : Դիպուկ ու խօսուն բառակերտում :

Թուաբանուհի (123, Ա) = թիւ-ա-բան-ուհի : Ըստ անհրաժեշտութեան ստեղծուած բառ՝ շեշտելու համար իգական սեռի պատկանելիութիւնը :

Մեղմալոյս հրատու (124, Ա) = մեղմ-ա-լոյս : Պատկերաւոր բառակազմութիւն :

Մեծալուրջ սրտնեղութիւն (164, Ա) = մեծ-ա-լուրջ : Շինծու բառազուգորդում, որ սակայն, լեզուականօրէն ընդունելի է :

Կայքատօն (186, Ա) = կայթ-ա-տօն : Պատկերաւոր բառակերտում :

Կրկնամուսնութիւն (195, Հ) = կրկ(ն)-ա-ամուս(ն)-ութիւն :

Յանուցիք ընկերութիւն (196, Ա) = ցան-ու-ցիր : Յիրուցան բառի շրջումով ստեղծուած բառ :

Շղթայապիրկ (259, Ա) = շղթայ-ա-պիրկ : Պատկերաւոր բառմը :

Անդրաշուէլ (265, Հ) = անդր-ա-շու(էլ) : Տրամաբանական բառակերտում :

Աշնանազարդ ծառեր (310, Ա) = աշուն-ա-զարդ : Ամբողջ տեսարան մը ներկայացնող արտայայտիչ բառակերտում :

Թախծեբանց փայլ (310, Ա) = թախիծ-եբանց : Բանաստեղծական ցայտուն բառակապակցութիւն :

Դալար դափնետան (311, Ա) = դափնի-ստան : Անհրաժեշտութեան միտումով ստեղծուած բառ :

25. Առարկայացնող իմաստ կ'արտայայտէ ալ վերջածանցը, որ կը դրուի ածականներու, բայարմատներու, բայաեիմքերու, բուականներու ու մակբայներու վրայ :

Ոսկրագիր պատմութիւն (312, Ա) = ոսկոր-ա-գիր: Տխրութիւն ու ողբերգութիւն արտայայտող փոխաբերական իմաստով կերտուած բառ:

Հասոյթի դրամբակ (315, Ա) = դրամ-երակ: Արհեստական բառ, որ սակայն դործածուած է տեղին:

Նօսրալագ (315, Ա) = նօսր-ա-լագ: Պատկերաւոր բառակերտում:

Մեծագայրոյք բարկութիւն (317, Ա) = մեծ-ա-զայրոյթ: Բարկութիւնը ընդգծելու նպատակով կերտուած բառ:

Խաւարակերտ եկեղեցականութիւն (320, Ա) = խաւար-ա-կերտ: Իր օրերու հոգեւորականութեան դիմագիծը ցայտուն կերպով արտայայտելու համար ստեղծուած բառ, որ կ'արտացոլէ հեղինակին ցասումը այդ դասին նկատմամբ:

Մքաստուեր ամերայութիւն (320, Ա) = մութ-ա-ստուեր: Նոյն մտահոգութեամբ կազմուած նորակերտ բառ:

Ճիրանքափ բռնակալութիւն (325, Ա) = ճիրան-ա-թափ: Բռնակալ իշխանութեան մը անզօրութիւնը շեշտող պատկերաւոր բառ:

Նոր ժամանակներու թշնամութիւնն է որ կը տխրափայլի (327, Ա) = տխուր-ա-փայլ: Վիշտի ու տխրութեան տրամադրութիւն բացայայտող նորակերտ բառ:

Ուրեմն իրենք ամէնքը ծռախօ՞ւ էին (328, Ա) = ծռու-ա-խօս: Տրամաբանական բառակերտում մը:

Մեղմաւաչ (329, Ա) = մեղմ-աւաչ: Հանդարտութիւն ու լընութիւն խորհրդանշող նուրբ բառ մը:

Անոնց տղեղութիւնը աւերակրկիտէն չեն հարցներ (330, Ա) = աւեր-ա-կրկիտ: Կազմուած է մանրակրկիտ բառին առնամանութեամբ, որ այնքան ալ յաջող բառակերտում մը չէ:

Միզամած ազնուաբար (331, Ա) = ազնիւ-ա-քար: Կարելի է դործածել նիւթի մը արժէքաւոր ըլլալը մատնանշելու համար:

Ջերմառագնալ ժողովուրդ (332, Ա) = ջերմ-ա-տագնալ: Հաւաքականութեան մը մոլեգնութիւնը արտայայտող բառաբարդում մը:

Վերերեւակ (332, Ա) = վեր-երեւակ: Մէկ բառով արտայայտուած իմաստակիր տեղին բառակերտում:

Հերոսերգակ բանաստեղծներ (336, Ա) = հերոս-երգակ: Գրականագիտութեան մէջ շրջանառութեան ատակ դունեղ բառ:

Մոլորահետ ճամբայ (336, Ա) = մոլոր-ա-հետ: Շրջանառութեան իրաւունք ունեցող անհրաժեշտ բառ:

Օձասոյլ խնդուք (334, Ա) = օձ-ա-սոյլ: Դիպուկ բառակերտում՝ վերագրելի նենդամիտ ու կեղծաւոր ժպիտներու կամ քմծիծաղներու:

Արունակաքկաք սիրտ (341, Ա) = արինն-ա-կաթ-կաթ: Ողբերգութիւն մը ներկայացնելու բառազուգորդում:

Յեղասիրական վայրագ տրամաբանութիւն (346, Ա) = ցեղ-ա-սէր-ական: Յեղի մը պատկանելու մոլեռանդութիւնը բացայայտող տեղին բառազուգորդում:

Ծաղկամուսն (353, Ա) = ծաղիկ-ա-նուսն: Զախող եւ անիմաստ բառակերտում մը. սակայն այս ձեւով կարելի է կերտել պատկերալի այլ բառեր, որոնք կրնան տպաւորիչ նշանակութիւն ունենալ (օրինակ՝ մարտանուսն):

Խելատուփ (357, Ա) = խել(ք)-ա-տուփ: Այլաբանական իմաստով ստեղծուած դիպուկ բազադրութիւն մը:

Փոզայարոյց համարել (362, Ա) = փոզ-ա-յարոյց: Յաջող բառակերտում մը:

Հոգեքեւ թափառայածիլ (377, Ա) = հոգի-թեւ: Բանաստեղծական բառ:

Բոպէավագ արագութիւն (377, Ա) = բոպէ-ա-վագ: Ի պահանջել հարկին գործածելի բառ մը:

Դրամպահանջ (381, Ա) = դրամ-ա-պահանջ: Արհեստական բառակերտում մը, որ սակայն կարելի է ըստ պահանջի գործածել:

Մտախարխար (385, Ա) = միտ(ք)-ա-խարխար:

Դիակնակոյտ շեղջ (385, Ա) = դիակ(ն)-ա-կոյտ: Ճիշդ բառակապակցութիւն մը, որ սակայն, իմաստային առումով ժամանակավրէպ է:

Նապաստականետ դիւցազանց սրտին (388, Ա) = նապաստակ-ա-նետ: Փոխաբերական ու հեզնական նշանակութեամբ ստեղծուած տրամաբանական բառ մը:

Ազգայնայեղձ ինքնամոլութիւն (390, Ա) = ազգ(այն)-ա-յեղձ: Բովանդակալի բառազուգորդում մը:

Հրաշապանձ առաքելութիւն (390, Ա) = հրաշ(ք)-ա-պանձ: Իմաստակիր եղակի բառակերտում մը:

Առատապաշար նիւթ (412, Ա) = առատ-ա-պաշար: Յոյժ կենսունակ եւ անհրաժեշտութիւն ներկայացնող բառ:

Կովկասառաք պատգամաւոր (413, Ա) = կովկաս-առաք: Շինծու բառ մը, որ կազմուած է ըստ անհրաժեշտութեան:

Հովեքանուագ հերոս (417, Ա) = հոմեր-ա-նուագ:

Գաղափարատարածում (418, Ա) = զազափար-ա-տարածում :
 Փառամոլուցք (419, Ա) = փառ(ք)ա-մոլուցք : Տեղին կազ-
 մըւած արտայայտիչ բառակերտում մը :

Երիտասարդները կ'իյնան հաւատախաբ (424, Ա) = հաւատ-
 ա-խար : Բովանդակալի, դիպուկ բառ :

Յայտարարեց խօսակիցը խտակարծ (438, Ա) = խիստ-ա-
 կարծ : Պատկերաւոր կենսական բառ մը :

Ազգավրէժ բողոքարկու (438, Ա) = ազգ-ա-վրէժ : Ըստ ան-
 հրաժեշտութեան կերտուած իմաստալից բառ :

Ինչպէս ի յայտ կու գայ վերոյիշեալ օրինակներէն, Արփիարե-
 եան սոսկ ձեւազաշտ բառակերտիչ մը չէ եղած, ընդհակառակը՝
 լեզուազարգացման շինիչ նպատակներով, մասնաւորապէս հայոց
 լեզուի բառակազմական ճկուն միջոցներու նկատառումով, ան լա-
 ւագոյնս կրցած է օգտագործել բառակերտումը՝ հարստացնելով
 հայոց լեզուի բառադանձը : Աւելին՝ պէտք է ըսել, թէ վերոյիշեալ
 բառերուն առաւելագոյն տոկոսը այսօր կարելի է շրջանառութեան
 մէջ մտցնել :

Մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, Արփիարեանի լեզուին
 մէջ նկատած ենք բառակերտական հետաքրքրական այլ երեւոյթ մը .
 հեղինակը կարգ մը բառ-արմատներէ երբեմն կազմած է նորակերտ
 բառակազակցութիւններ, որոնք իրենց բնոյթով յատկանշական տեղ
 կրնան դրուել ընդհանրապէս լեզուաշինութեան ու մասնաւորապէս
 բառաշինութեան մարզին մէջ : Այսպէս .

Նուրբ բառէն կազմուած բառեր են՝ նրբահեծիւն (13, Ա),
 նրբահեծիւն (316, Ա) ու նրբաժպիտ (436, Ա) բառակազակցու-
 թիւնները, որոնք անտարակոյս, կրնան ստեղծել սքանչելի իմաս-
 տակիր պատկերներ ու զազափարներ :

Արծ արմատէն՝ ուտարծարծ (13, Ա) եւ հաւատարծարծ (26)
 (88, Ա) բառակազակցութիւնները :

Շունչ բառէն՝ փրանսաշունչ (320, Ա), համայնաշունչ (335,
 Ա), գեփիւռնաշունչ (387, Ա), յեղափոխաշունչ (422, Ա) : Բացի ա-
 ռաջինէն, միւս երեք նորակերտ բառերը հոյակապ ներդրում մըն են
 մեր բառակազարին մէջ :

26. Այս բառը հասած է որոշ յամախականութեան մը՝ հաւատք ներշնչելու
 իմաստով :

Բոբր արմատէն՝ բոցաբոբր (12, Ա) եւ խաւարաբոբր(27) (313, Ա) բառերը:

Բեկ արմատէն՝ վաստակարեկ (22, Ա), հոգեբեկ (365, Ա), կորովարեկ (439, Ա) բառերը:

Հար(28) արմատէն՝ շրջահար (25, Ա) եւ կոահար (341, Ա) բառերը:

Կուռ արմատէն՝ բազմակուռ (313, Ա) եւ յթակուռ (313, Ա) բառերը:

Կղեր բառէն՝ կղերաքոյր (320, Ա), կղերագիշատ (320, Ա), կղերամագիլ (325, Ա) բառերը:

Արիւն բառէն՝ արիւնաշող (347, Ա), արիւնամուլ (377, Ա) եւ արիւնոռոզ(29) (348, Ա) բառերը:

Մարտ բառէն՝ գաղափարամարտ (384, Ա) եւ հօրամարտ (409, Ա) բառերը:

Մահ բառէն՝ մահակերտել (312, Ա), սաստկամահ(30) (366, Ա), մահախինդ (389, Ա):

Ծիւն(31) արմատէն՝ շնորհածիւն (213, Ա) եւ ջախջախուածիւն (430, Ա) բառերը:

Տրտում(32) բառէն՝ տրտմակոծ (112, Ա) տրտմաքաքալ (166, Ա), տրտմախտոն (369, Ա) եւ տրտմաքաքալս (440, Ա) բառերը:

Տխուր բառէն՝ տխրանուն (416, Ա), տխրամած (436, Ա) եւ տխրաքրքիւ (440, Ա) բառերը:

Միտ արմատէն՝ վեհիմամիտ (410, Ա), ապուշամիտ (418, Ա) եւ յանդգնամիտ (440, Ա) բառերը:

27. Այժմ այս բառը հազուադէպ գործածութիւն ունի. կը նշանակէ աղօտ:

28. Այս արմատով գործածուած է նաեւ կասկածահար (332, Ա) հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառը, որ կը նշանակէ կասկածի մէջ ինկած եւ ճշմանահար (340, Ա) հին բառը, որ կը նշանակէ մուրեմով զարմող:

29. Հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառ է, որ կը նշանակէ արիւնաշաղախ:

30. Հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառ՝ դժնդակ մահով մեռած իմաստով:

31. Յանկարծածին (92, Ա)՝ հինցած բառ է, որ կը նշանակէ յանկարծ առաջացած:

32. Տրտմագզեաց (436, Ա)՝ հինցած բառ է, որ կը նշանակէ տրտմութեամբ համակուած, տրտմալի:

Պատում բառէն՝ դիւցազնապատում (388, Ա), փառապատում (388, Ա) եւ խելապատում (388, Ա) բառերը :

Նոր(33) բառէն՝ նորաւետիս (390, Ա) եւ նորափայլ (410, Ա) բառերը :

Արփիարեանի լեզուին յատուկ երեւոյթ է նաեւ ուկ եւ կեկ վերջածանցներու գործածութիւնը, որոնք յաճախ կը դրուին բառերու վերջաւորութեան, տալով զանազան իմաստափոխիչ նշանակութիւններ, սերեւով առաւելաբար բարբառային շերտերէն: Այսպէս.

- Ողորմ-ուկ (14, Ա) = Խղճալի, ողորմելի
 Անխօս-ուկ (15, Ա) = Զխօսող (բարբառային)
 Մարդ-ուկ (32, Ա) = Խեղճ մարդ (բարբառային)
 Պարզ-ուկ (40, Ա) = Շատ պարզ (բարբառային)
 Ծակ-ուկ (56, Հ) = Փոքր ծակ (հազուադէպ)
 Հաս-ուկ (99, Ա) = Զափահաս (բարբառային)
 Կղպ-ուկ (112, Ա) = Գոցուած (բարբառային)
 Կոտր-ուկ (133, Ա) = Կոտրուած (բարբառային)
 Թախծ-ուկ (148, Ա) = Թախծոտ (նոր)
 Բարակ-ուկ (159, Ա) = Շատ բարակ (բարբառային)
 Նստ-ուկ (159, Ա) = Նստակեաց (բարբառային)
 Մինակ-ուկ (199, Ա) = Մենակեաց (բարբառային)
 Աղէկ-ուկ (211, Ա) = Լաւ (բարբառային)
 Աւաղուկ (280, Ա) = Խղճալի (բարբառային)
 Պաղ-ուկ (295, Ա) = Հաճելի պաղութիւն ունեցող (»)
 Անանկ-ուկ (334, Ա) = Այնպիսի ձեւով (բարբառային)
 Լայն-կեկ (17, Ա) = Աւելի լայն (նոր)
 Յած-կեկ (97, Ա) = Աւելի ցած (բարբառային)
 Կանուխ-կեկ (110, Ա) = Աւելի կանուխ (բարբառային)
 Դաժան-կեկ (158, Ա) = Աւելի զաժան (նոր)
 Խոշոր-կեկ (367, Ա) = Աւելի մեծ (բարբառային)

Արփիարեան նշանակալից աւանդ ունի ժԹ. զարու ութսու-նական թուականներու գրական լեզուի զարգացման ու ժողովրդայնացման, բառապաշարի հարստացման ու ճոխացման, ինչպէս նաեւ

33. Նորանշոյլ (441, Ա)՝ հազուադէպ գործածուող բառ է, իսկ նորաթեք (334, Ա)՝ հիմքած:

ոճաւորման հնարքներու կատարելագործման մարդին մէջ: Մէկ կողմ
 դնելով կարգ մը բառապաշարային երեւոյթներ, անկարելի է երե-
 ւակայել այդ ժամանակահատուածի գրական լեզուին պատմութիւ-
 նը, առանց հաշուի առնելու Արփիարեանի լեզուական երախտաշատ
 ներդրումը, խօսքարուեստի մշակումը, որ բնորոշ է լեզուական
 բարձր մշակոյթով ու յստակօրէն զծագրուող ինքնատպութեամբ:

THE VOCABULARY OF ARPIAR ARPIARIAN

BAROUYR AGHBASHIAN

(Summary)

Arpiar Arpiarian (1852-1908), is one of the most talented leaders of the realistic school of Armenian writers in the second half of the 19th century. As a determined editor and prose writer, Arpiarian advocated the realistic approach to literature and the use of **ashkarabar**, as the best means to reach the common people. In spite of persisting «Old Armenian» elements in his diction, Arpiarian through his new words, new style and use of conversational Armenian, popularized and greatly contributed to the sound establishment of the Western Armenian dialect.